

SLOVENSKÁ ŠTATISTIKA a DEMOGRAFIA

SLOVAK STATISTICS
and DEMOGRAPHY

2/2015

ročník/volume 25

Recenzovaný vedecký časopis so zameraním na prezentáciu moderných štatistických a demografických metód a postupov.

Scientific peer-reviewed journal focusing on the presentation of modern statistical and demographic methods and procedures.

Článok/Article: 2

Typ článku/Type of article: vedecký článok/scientific article

Strany/Pages: 14 – 32

Dátum vydania/Publication date: 15. apríl 2015/April 15, 2015

Branislav ŠPROCHA

INFOSTAT – Výskumné demografické centrum v Bratislave

Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Katedra humánnej geografie a demografie

TRANSFORMÁCIA GENERAČNEJ PLODNOSTI NA SLOVENSKU.

Odkladanie a rekuperácia pôrodov v generačnej perspektíve

TRANSFORMATION OF COHORT FERTILITY IN SLOVAKIA.

The postponement and recuperation of childbearing in cohort perspective

ABSTRAKT

Kolaps minulého politického režimu a následné obdobie sociálnej a ekonomickej transformácie zapríčinili dramatické zmeny v reprodukčnom správaní obyvateľstva Slovenska. Odkladanie dôležitých, s reprodukciou spätých životných udalostí (napr. bytová a ekonomická samostatnosť, vstup do manželstva a rodičovstvo) sa postupne čoraz viac presadzuje medzi mladými ľuďmi narodenými v 70. a 80. rokoch. Tieto a ďalšie ekonomické a spoločenské faktory predstavujú primárne príčiny zmien v charaktere a intenzite generačnej plodnosti medzi mladými ženami na Slovensku. Cieľom tohto príspevku je analyzovať transformáciu generačnej plodnosti na Slovensku a opísať zmeny medzi ženami narodenými v rokoch 1965 – 1985 použitím modelu odkladania plodnosti v podobe jej poklesu v mladom veku a následnej rekuperácie ako kompenzačného nárastu vo vyššom veku.

ABSTRACT

The collapse of the previous political system and the following period of social and economic transition caused profound changes in the reproductive behaviour of the population of Slovakia. The postponement of important reproduction-related life events (e.g. housing and economic independence, marriage and parenthood) has become more widespread among young people born in 1970s and 1980s. These and other economic and social factors are the primary causes of changes in the nature and intensity of cohort fertility among young women in Slovakia. The aim of this article is to analyse the transformation of cohort fertility in Slovakia and describe changes among women born between 1965 – 1985 using the model of fertility postponement as a fertility decline at a younger age and the subsequent recuperation as a compensatory fertility increase at a higher age.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

plodnosť, generácia, odkladanie, rekuperácia, Slovensko

KEY WORDS

fertility, cohort, postponement, recuperation, Slovakia

1. ÚVOD

Celospoločenská transformácia po roku 1989 sa výraznou mierou podpísala pod dynamickú a z historického hľadiska v slovenskom prostredí jedinečnú premenu charakteru reprodukčného správania. Obdobie, ktoré sa vyznačovalo značnou stabilitou mechanizmov a ľahko čitateľnými a predvídateľnými vzorcami reprodukcie, sa v prvej polovici 90. rokov skončilo a následne sme svedkami dynamických,

dramatických a v mnohých smeroch oveľa ťažšie predvídateľných zmien reprodukčného správania. Dynamika, s akou došlo k erózii predchádzajúceho modelu reprodukčnej dráhy, svedčí nielen o značnom rozsahu posunov vo vonkajších i vnútorných podmienkach samotnej reprodukcie, ale poukazuje aj na skutočnosť, že predchádzajúci tzv. východoeurópsky model reprodukčného správania konštituovaný postupne po druhej svetovej vojne pôsobením celého komplexu špecifických premenných (vzdelávanie, trh práce, populačná politika, populačná klíma a pod.) nenašiel v nových spoločenských podmienkach širšie uplatnenie. Nastáva erózia tohto modelu a na jeho miesto sa postupne konštituuujú nové modely životnej dráhy s rôznym (a najmä odlišným) časovaním a postupnosťou životných prechodov. Súčasne je potrebné pripomenúť, že táto rekonštitúcia sa vyznačuje značnou heterogenitou, a teda nie sme svedkami vzniku jedného univerzálneho modelu, ale viacerých modelov s rôznou mierou vzájomnej podobnosti a odlišnosti, navyše často flexibilne reagujúcich na ďalšie turbulentné zmeny (príkladom môže byť posledná hospodárska kríza). Generácie mladých dospelých však v nich nereagujú len na zmenené a meniace sa štrukturálne podmienky, ale zmeny sú tiež odrazom posunov v normatívnych a hodnotových orientáciách, kde sa do popredia dostáva predovšetkým individualizácia [bližšie pozri 4]. Zároveň je potrebné podotknúť, že obe hlavné skupiny faktorov nie sú vzájomne kompetitívne, ale, naopak, môžu sa dopĺňať s rôznou mierou pôsobnosti na transformáciu reprodukčného správania [6, 7].

Celková erózia spoločenských pomerov sa tak podpísala pod diskontinuitu reprodukčného správania. Najmä v generáciách žien narodených v druhej polovici 70. rokov a v 80. rokoch nastalo medzigeneračné prehlbovanie a opúšťanie dovtedy široko aplikovaného modelu skorého vstupu do manželstva, rodičovstva a rýchlej kompletizácie veľkosti rodiny (prevažne do 30. roku života). Životné dráhy sa čoraz viac heterogenizovali a naďalej heterogenizujú a dochádza k ich výraznej rekonštitúcii.

Tieto a ďalšie zmeny v rámci celospoločenskej transformácie výraznou mierou ovplyvnili dramatický vývoj procesu plodnosti na Slovensku. K jeho hlavným znakom z prierezového pohľadu patrí predovšetkým dynamický pokles intenzity najmä v 90. rokoch, následná stagnácia na veľmi nízkej úrovni a až v poslednom období mierny nárast. Jedným z hlavných vnútorných faktorov, ktorý tieto zmeny priniesol, sú predovšetkým posuny v časovaní plodnosti. Všetky prierezové indikátory signalizujú, že po roku 1989 sme na Slovensku svedkami výrazného odkladania reprodukčných zámerov a najmä vstupu do rodičovstva do vyššieho veku. Už viac ako dve desaťročia trvajúca transformácia plodnosti, ktorú vedecká obec predovšetkým analyzuje prostredníctvom prierezového pohľadu, by sa mala prejaviť aj na generačných (kohortových) ukazovateľoch. Okrem toho je tiež potrebné pripomenúť, že práve v čase dynamických zmien časovania plodnosti sú štandardne používané prierezové indikátory značne podmienené týmto procesom a môžu nadobúdať skreslené hodnoty [bližšie pozri 12]. Aj preto sa už od druhej polovice 90. rokov pristúpilo ku konštrukcii niekoľkých alternatívnych ukazovateľov, ktoré by mali reflektovať zmeny v časovaní a parity žien v období transformácie plodnosti [pozri napr. 13]. Na druhej strane sme tiež svedkami renesancie generačného prístupu. Keďže sa ukázalo, že transformácia plodnosti prebieha naprieč jednotlivými generáciami (kohortami), longitudinálny pohľad prináša možnosť pozrieť sa priamo dovnútra týchto zmien. Navyše generačné miery a z nich konštruované syntetické

indikátory merajú skutočnú intenzitu a časovanie procesu. Okrem toho v porovnaní s priereznými indikátormi sú oveľa stabilnejšie. Nevýhodou na druhej strane je, že nedokážeme o celkovej intenzite a časovaní plodnosti hovoriť skôr, ako ženy danej kohorty nedosiahnu koniec svojho reprodukčného obdobia. Aj napriek tomu však analýza zmien v charaktere a intenzite plodnosti v mladších vekových skupinách v generačnom pohľade prináša veľmi dôležité informácie o prípadných zmenách, posunoch a pripravuje tiež nenahraditeľné podklady napríklad na konštrukciu prognostických scenárov. Navyše tieto zmeny majú fundamentálny charakter, nie sú len doménou slovenskej populácie, resp. populácie krajín bývalého socialistického bloku, ale prešli a prechádzajú nimi v podstate všetky vyspelé štáty.

Cieľom predloženej štúdie je na jednej strane základná analýza transformácie plodnosti na Slovensku v generačnom pohľade a na druhej strane je to aplikácia v slovenských podmienkach nového prístupu pri chápaní kohortových zmien v procese plodnosti. Ten sa opiera predovšetkým o koncept tranzície (transformácie) plodnosti odkladaním, tvorený dvomi na seba nadväzujúcimi fázami: odkladanie (postponement) a rekuperácia (doháňanie, recuperation). Vzhľadom na to, že proces tranzície odkladaním zasiahol už na Slovensku viacero kohort a trvá dlhšie ako jedno desaťročie s viacerými veľmi dôležitými celospoločenskými konzekvenciami, jeho hlbšie poznanie je jedným z kľúčových faktorov pri chápaní celkovej premeny charakteru reprodukčného správania obyvateľstva Slovenska na konci 20. a na začiatku 21. storočia.

2. TEORETICKÝ KONCEPT ODKLADANIA A REKUPERÁCIE V GENERAČNEJ PERSPEKTÍVE

Koncept odkladania a rekuperácie je v generačnej perspektíve postavený na porovnávaní vývoja miery plodnosti podľa veku (a poradia) danej kohorty s vybranou referenčnou (orientačnou) kohortou. Ide relatívne o nový prístup, ktorý sa predovšetkým spája s menom Tomasa Frejku (a menami jeho spoluautorov) [1, 2, 3]. Následne bol v rôznych obmenách použitý aj v ďalších prácach iných autorov [5] a na Slovensku prvýkrát v práci [8]. Z kvalitatívneho hľadiska uvedený princíp ďalej posunul autorský kolektív Tomáša Sobotku, Kryštof Zeman, Ron Lesthaeghe a Tomas Frejka vo svojich dvoch štúdiách [14,15], z ktorých sme vychádzali aj v našej práci.

Odkladanie a rekuperácia ako koncepty vysvetľujúce zmeny v charaktere a intenzite plodnosti predstavujú akési spojité nádoby, a preto je potrebné pracovať s nimi súčasne. Ide o zmeny, ktoré sa postupne stali a stávajú integrálnou súčasťou reprodukčnej dráhy väčšiny mladých generácií žien (aj mužov) na Slovensku. Súčasne je tiež potrebné pripomenúť, že ide o posuny, ktoré sú integrálnou súčasťou širších transformácií v komplexnom systéme životnej dráhy. Pod pojmom *odkladanie v generačnej perspektíve* budeme v našom prípade chápať *celkový pokles plodnosti vo vzťahu k vopred určenej orientačnej (referenčnej) kohorte, a to vo všetkých vekových skupinách, v ktorých tento efekt môžeme identifikovať*. Na druhej strane rekuperácia predstavuje dobiehanie týchto odložených reprodukčných zámerov vo vyššom veku. Preto pod pojmom *rekuperácia v generačnej perspektíve* chápeme *nárast generačnej miery plodnosti k zvolenej referenčnej kohorte od momentu, keď tento jav nastáva, až po koniec reprodukčného veku*. Na to, aby tento zjednodušený model platil a bolo ho možné uplatniť pri generačnej analýze plodnosti, musí sa vývoj kohortovej miery plodnosti riadiť vzorcom, keď v mladšom veku nastáva pokles

plodnosti a vo vyššom veku sme (alebo očakávame, že by sme mali byť) svedkami jej nárastu vo vzťahu k referenčnej generácii.

Okrem samotnej deskripcie však uvedený model umožňuje určiť aj rozsah odkladania a následnej rekuperácie a tým empiricky vyjadriť, ako sa líši, prípadne bude líšiť konečná plodnosť mladších kohort. Jednoducho povedané, vieme určiť, aká časť plodnosti sa odkladá a následne, aká časť z nej sa vo vyššom veku zvýšenou plodnosťou dobehne. Celkovo tak pracujeme hneď s niekoľkými informáciami. Prvú predstavuje konečná plodnosť referenčnej kohorty a jej kumulovaná miera plodnosti podľa veku. Na ňu vzťahujeme všetky generácie, ktoré sú predmetom nášho skúmania. Zvlášť pritom sledujeme úroveň odkladania ako najvyšší možný rozdiel v kumulovanej generačnej miere plodnosti (v mladšom veku) a úroveň následnej rekuperácie, ktorú možno empiricky odvodiť ako diferenciu medzi výslednou konečnou plodnosťou sledovanej kohorty na konci reprodukčného veku a priemerným počtom detí pripadajúcim na jednu ženu vo veku vyznačujúcom sa najvyššou mierou odkladania vo vzťahu k referenčnej kohorte. Okrem toho rozdiel medzi konečnou plodnosťou referenčnej a sledovanej kohorty hovorí aj o celkovom rozsahu dôsledkov transformácie plodnosti z pohľadu konceptu odkladania a rekuperácie. *Pomer medzi časťou generačnej plodnosti, ktorú ženy vo vyššom veku stihli dobehnúť, a tej časti, ktorú v mladšom veku odložili*, potom predstavuje *index rekuperácie*. Informuje nás v podstate o tom, *ako boli ženy z danej sledovanej kohorty úspešné pri realizácii svojich odložených reprodukčných plánov vo vyššom veku*. Veľmi prínosnou je analýza konceptu odkladania a rekuperácie vo vzťahu k biologickému poradiu narodeného dieťaťa. Otázkou tak je nielen rozsah odkladania prvých, resp. ďalších detí, ale aj to, do akej miery sa ženy stihnú stať do konca svojho reprodukčného veku matkami, resp. porodiť druhé, prípadne aj ďalšie deti. Zohľadnenie parity umožňuje nielen hlbšiu analýzu procesu transformácie generačnej plodnosti, ale aj lepšie priblíženie reality samotného javu. Fáza odkladania sa týka predovšetkým časovania detí prvých poradií. Vzhľadom na sekvenčné prepojenie s vyššími poradiami je tak ovplyvnené aj rozhodovanie o načasovaní ďalších pôrodov, ku ktorým však napokon v skutočnosti ani nemusí dôjsť. *Celková konečná plodnosť* tak predstavuje *súhrn úrovne odkladania rodenia detí jednotlivých poradií a následnej úrovne ich rekuperácie vo vyššom veku*. Na jednej strane máme nielen rozhodovanie o tom, či vôbec sa stať matkou, ale aj to, či, prípadne kedy porodiť druhé a prípadne ďalšie deti.

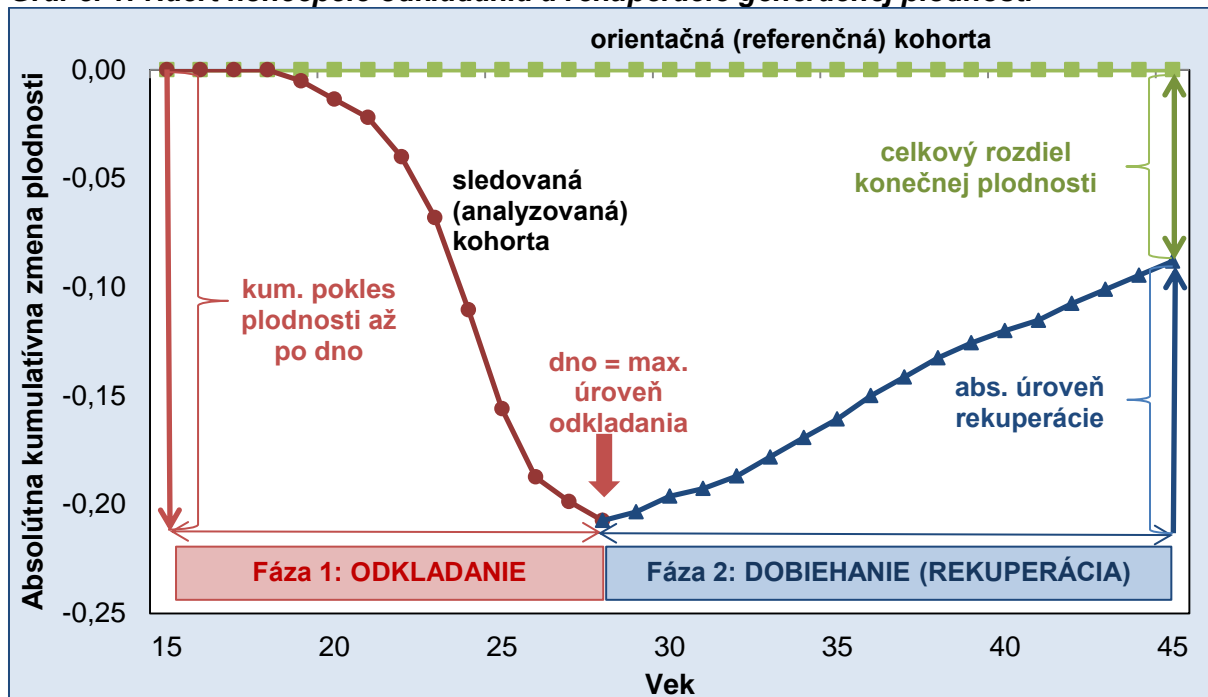
Praktickú funkciu teoretického konceptu odkladania a rekuperácie plodnosti v generačnej perspektíve si vysvetlíme na nasledujúcom modelovom príklade. Pri pohľade na graf 6 je zrejmé, že sledovaná kohorta v porovnaní s referenčnou generáciou mala výrazne odlišný priebeh časovania plodnosti. V podstate až do veku 28 rokov vidíme, že absolútny kumulatívny prepád plodnosti s vekom sa postupne prehľboval, až dosiahol v tomto veku svoje maximum (resp. dno). Oproti orientačnej kohorte tak ženy sledovanej generácie mali priemerne o viac ako 0,2 dieťaťa menej, ako v tomto veku už dosahovali ženy z referenčnej generácie. Od tohto momentu však môžeme vidieť, že rozdiel medzi nimi sa postupne s vekom znižuje. Je to výsledok rastúcej plodnosti vo vyššom veku ako dôsledku prehľbujúcej sa rekuperácie. Na konci reprodukčného veku potom rozdiel medzi poklesom absolútnej kumulatívnej plodnosti vo veku 28 a 49 rokov vyjadruje celkovú úroveň rekuperácie. Hodnota absolútnej kumulatívnej zmeny generačnej plodnosti na konci reprodukčného veku nás potom informuje o celkovom rozdieli v realizovanej

plodnosti medzi sledovanou a referenčnou kohortou. Ide v podstate o rozdiel konečnej plodnosti týchto generácií. Pre úplnosť ešte dodáme, že v praxi sa používa nielen úroveň vo veku 49, prípadne 50 rokov, ale vzhľadom na všeobecne veľmi nízku plodnosť vo veku nad 40 rokov sa v analýzach tohto typu využíva práve veková hranica 40 rokov.

Index rekuperácie ako pomer medzi úrovňou dobiehania odložených reprodukčných zámerov a úrovňou ich odkladania v mladšom veku sa najčastejšie vyjadruje v percentách. Pohybuje sa v rozmedzí 0 – 100 %, vo výnimočných prípadoch môže prekročiť aj hornú hranicu tohto intervalu. V takomto prípade hovoríme o „nadkompenzácii“ (overcompensation), keďže ženám sa vo vyššom veku po dosiahnutí maxima odkladania podarilo dobehnúť, resp. zrealizovať viac reprodukčných plánov, ako signalizovala miera odkladania. V prípade, že index rekuperácie dosiahol úroveň 0 %, hovoríme, že žiadny z odložených pôrodov sa ženám nepodarilo dobehnúť, a opačne, 100 % značí, že všetky boli úspešne po dosiahnutí dna zrealizované. Hodnota indexu rekuperácie však sama osebe prináša síce zaujímavú, ale do značnej miery neúplnú informáciu. Keďže index môže dosahovať vysokú, prípadne nízku úroveň pri súčasne zanedbateľných zmenách v konečnej plodnosti, pre komplexnejšie zhodnotenie celého procesu odkladania a rekuperácie je potrebné uvádzať aj hodnoty konečnej plodnosti orientačnej kohorty a celkovú mieru odkladania v mladšom veku, ktorú dosiahla sledovaná kohorta žien.

Jedným z najdôležitejších vstupov pri konštrukcii modelu je výber referenčnej kohorty, od ktorej sa v podstate následne odvíjajú všetky získané výsledky. Viaceré analýzy [14, 15] potvrdili, že nie je vhodné vyberať také generácie, kde intenzita plodnosti výraznejšie prekročila hranicu dvoch detí, pretože v mladších generáciách môžeme byť len svedkami odkladania rodenia detí bez obmedzenej fázy rekuperácie alebo len s veľmi obmedzenou fázou rekuperácie. Hlavným cieľom modelu je predovšetkým sledovať dynamiku, s akou dochádza k odkladaniu rodenia detí do vyššieho veku, a následne rozsah rekuperácie, čiže doháňanie týchto odložených reprodukčných zámerov. Preto sa navrhol spôsob, aby sa vybrala taká kohorta, u ktorej môžeme jednoznačne identifikovať začiatok týchto zmien v transformácii plodnosti. Keďže jedným z hlavných vonkajších prejavov je rast priemerného veku, podľa Sobotku a kol. [14, 15] by malo ísť o takú generáciu, v ktorej sa prvýkrát pozoroval nepretržitý rast (generačného!!) priemerného veku pri prvom pôrode. Stabilita tohto mechanizmu je vyjadrená medzigeneračným prehlbovaním. V praxi sa táto prerekvizita aplikuje ako nájdenie takej generácie, od ktorej v piatich po sebe nasledujúcich kohortách dochádza k nárastu priemerného veku pri prvom pôrode.

Hlavný zdroj údajov na empirické výpočty jednotlivých vyššie reflektovaných ukazovateľov odkladania a rekuperácie plodnosti z generačného uhla pohľadu predstavovala medzinárodná databáza The Human Fertility Database (www.humanfertility.org). V nej sú však údaje za Slovensko len do roku 2009, preto sme ich z primárnych údajov Štatistického úradu SR predĺžili o ďalšie štyri roky. Súčasne sme však do výpočtov na roky 2012 a 2013 zahrnuli aj deti matiek s trvalým pobytom na Slovensku narodené v zahraničí, aby sme tak získali navzájom kompatibilný časový rad. Základným vstupom na výpočty boli vekovo špecifické kohortové miery plodnosti podľa parity, pričom sme do úvahy brali biologické poradie 1. – 3.+ Za referenčnú kohortu sme podľa uvedeného kľúča vybrali generáciu žien narodených v roku 1965.

Graf č. 1: Náčrt koncepcie odkladania a rekuperácie generlačnej plodnosti

Zdroj: upravené podľa [14]

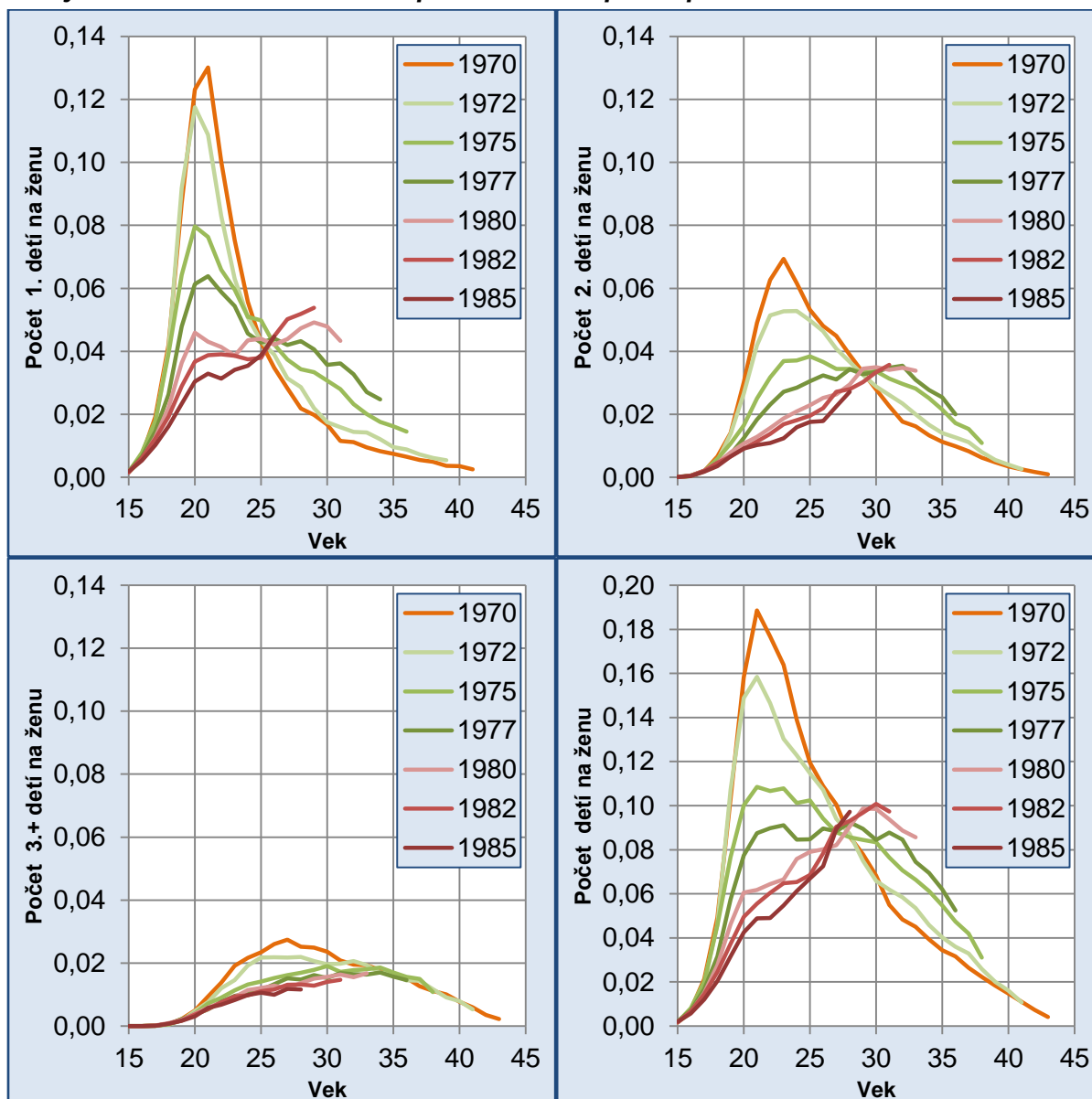
3. TRANSFORMÁCIA GENERAČNEJ PLODNOSTI

Východoeurópsky model reprodukčného správania sa presadil najmä u tých generácií žien, ktoré celú alebo prevažnú časť svojho reprodukčného veku prežili v minulom politickom režime. Podrobne bol z pohľadu plodnosti opísaný vo viacerých prácach Potančokovej [8, 9], a preto zhrnieme v nasledujúcom texte len niektoré jeho hlavné znaky. Predovšetkým platilo, že generácie žien v tomto období sa stávali matkami v mladom veku. Priemerný vek pri prvom pôrode sa v kohortách 1935 – 1968 držal v rozpätí 22,3 – 22,9 roka. Ďalej platilo, že plodnosť sa realizovala v úzkom vekovom intervale. Vo veku nad 30 rokov sa z celkovej konečnej plodnosti realizovalo len približne 11 – 14 %, pričom, naopak, vo veku 20 – 24 rokov to bolo až 42 – 47 %. Stratégia skorého založenia rodiny a rýchlej kompletizácie jej veľkosti (najčastejšie v podobe dvoch detí) bola u žien, ktoré si zakladali rodinu v období štátneho socializmu, takmer univerzálna [8, 9, 11].

V prípade žien narodených v 70. a 80. rokoch však už vidíme zreteľne dramatické zmeny v tvare kriviek generlačnej plodnosti. Navyše je tiež zrejmé, že tieto zmeny sa postupne medzigeneračne prehlbovali. K ich hlavným znakom patrí predovšetkým dynamický pokles intenzity plodnosti v mladšom veku ako výsledok odkladania reprodukčných plánov v porovnaní so staršími kohortami. Maximálna úroveň generlačnej plodnosti sa posunula do veku nad 27 rokov. Na rozdiel od ostrého a výrazného maxima tak v mladších kohortách nastáva rozloženie plodnosti do širšieho vekového spektra, čo súvisí nielen s pokračujúcou (a zatiaľ neukončenou) tranzíciou, ale tiež s heterogenizáciou reprodukčnej dráhy. Navyše, ako je možné vidieť najmä v prípade rodenia detí prvého poradia, aj v generlačnej miere žien narodených v 80. rokoch sa prejavuje prítomnosť určitej reprodukčne špecifickej subpopulácie. Typickou črtou žien v tejto podskupine je skutočnosť, že sa stávajú matkami oveľa skôr (maximum okolo 20. roku života), ako je to v prípade dominantného reprodukčného modelu daných kohort.

Okrem poklesu plodnosti však najmä u detí prvého poradia môžeme jednoznačne identifikovať u žien narodených v druhej polovici 70. a v prvej polovici 80. rokov nárast generačnej miery plodnosti vo veku nad 27 rokov v porovnaní so staršími kohortami. Je to jednak dôkaz odlišného, postupne sa medzigeneračne prehlbujúceho charakteru plodnosti, kde sa dominantným stáva predovšetkým posun reprodukcie do vyššieho veku, ale je to aj prejav snahy dohnať odložené pôrody vo vyššom veku. Nielen z prierezového, ale aj z longitudinálneho pohľadu sme tak na Slovensku svedkami starnutia vekovo špecifického profilu miery plodnosti.

Grafy č. 2 – 5: Generačná miera plodnosti žien podľa poradia

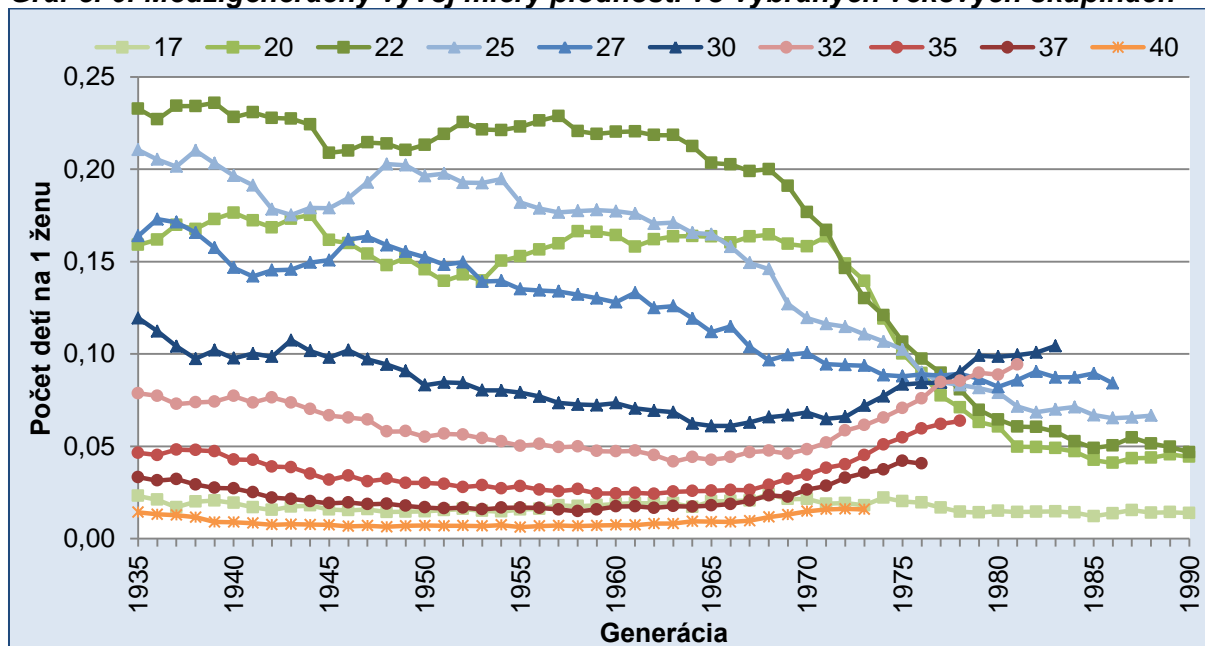

Zdroj údajov: The Human Fertility Database (ďalej „HFD“), ŠÚ SR, výpočty autora

Aj napriek výraznej stabilite charakteru generačnej miery plodnosti žien narodených v 40. – 60. rokoch sme svedkami určitých posunov v samotnej intenzite. Takmer konštantná úroveň generačnej plodnosti v mladšom veku (vybrané vekové skupiny 17, 20, 22 rokov) bola u kohort z konca 60. rokov (22 rokov) a zo začiatku 70. rokov prerušená dramatickým prepadom, ktorý sa v podstate stabilizoval na veľmi nízkej úrovni až u žien narodených v prvej polovici 80. rokov. Vývoj generačnej

miery v starších vekových skupinách však taký jednoznačný priebeh nemal. U žien vo veku 25 rokov vidíme najprv osciláciu okolo úrovne 0,2 dieťaťa na ženu. Približne od kohorty z polovice 50. rokov sme aj tu svedkami dlhodobého medzigeneračného poklesu až pod hranicu 0,1 dieťaťa na ženu. V starších vekových skupinách sa však uvedený pokles začal skôr (približne od žien z konca 40. a zo začiatku 50. rokov). Okrem toho aj jeho ďalší vývoj v mladších kohortách bol odlišný. Určitú výnimku ešte tvorila veková skupina 27 rokov, kde sa však skorší začiatok poklesu zastavil a stabilizoval až u žien narodených v polovici 70. rokov. Generačná plodnosť vo veku 30 a viac rokov síce tiež klesala, no už u žien narodených v polovici 60. rokov vidíme stabilizáciu a od kohort z konca 60. a zo začiatku 70. rokov sme svedkami postupného nárastu. Ten je taký intenzívny, že úroveň plodnosti žien vo veku 30 a viac rokov narodených v druhej polovici 70. rokov a vo veku 30 a 32 rokov aj v prípade žien z 80. rokov je rovnaká alebo dokonca aj vyššia, ako to bolo u žien z konca 30. a prvej polovice 40. rokov. Rozdielne sú aj mechanizmy, ktoré stáli v pozadí medzigeneračného vývoja miery plodnosti v príslušných vekových skupinách. Kým pokles u žien narodených v 50. – 60. rokoch bol dôsledkom postupného presadzovania dvojdetného modelu rodiny, a tým vedomého obmedzovania plodnosti vyššieho poradia vo vyššom veku, nárast v mladších kohortách je prejavom rekuperácie odložených, najmä prvých detí vo vyššom veku. Detailne celkovú transformáciu plodnosti odkladaním a fázou rekuperácie z generačného pohľadu budeme analyzovať v nasledujúcej časti príspevku.

Graf č. 6: Medzigeneračný vývoj miery plodnosti vo vybraných vekových skupinách

Zdroj údajov: HFD, ŠÚ SR, výpočty autora

Na záver tejto kapitoly ešte dodáme, že *konečná plodnosť ako priemerný počet detí narodených jednej žene z príslušnej kohorty má na Slovensku medzigeneračne klesajúcu tendenciu*. Kým ženám z kohorty 1935 sa narodilo viac ako 2,7 dieťaťa, ženy z druhej polovice 40. rokov mali už menej ako 2,4 dieťaťa. Poslednými kohortami, kde na jednu ženu pripadalo viac ako 2,1 dieťaťa, boli ženy narodené na začiatku 60. rokov. Generácia 1964, kde ženy v čase písania príspevku ako v poslednej kohorte už dosiahli vek 49 rokov, mala konečnú plodnosť na úrovni dvoch detí. Keďže však intenzita plodnosti vo veku 40 a viac rokov je veľmi nízka,

zistený priemerný počet detí na jednu ženu narodenú na začiatku 70. rokov sa výraznejšie nebude odlišovať od konečnej plodnosti. V ich prípade už platí, že priemerný počet detí na jednu ženu by sa mal pohybovať na hranici 1,8 – 1,9 dieťaťa na ženu.

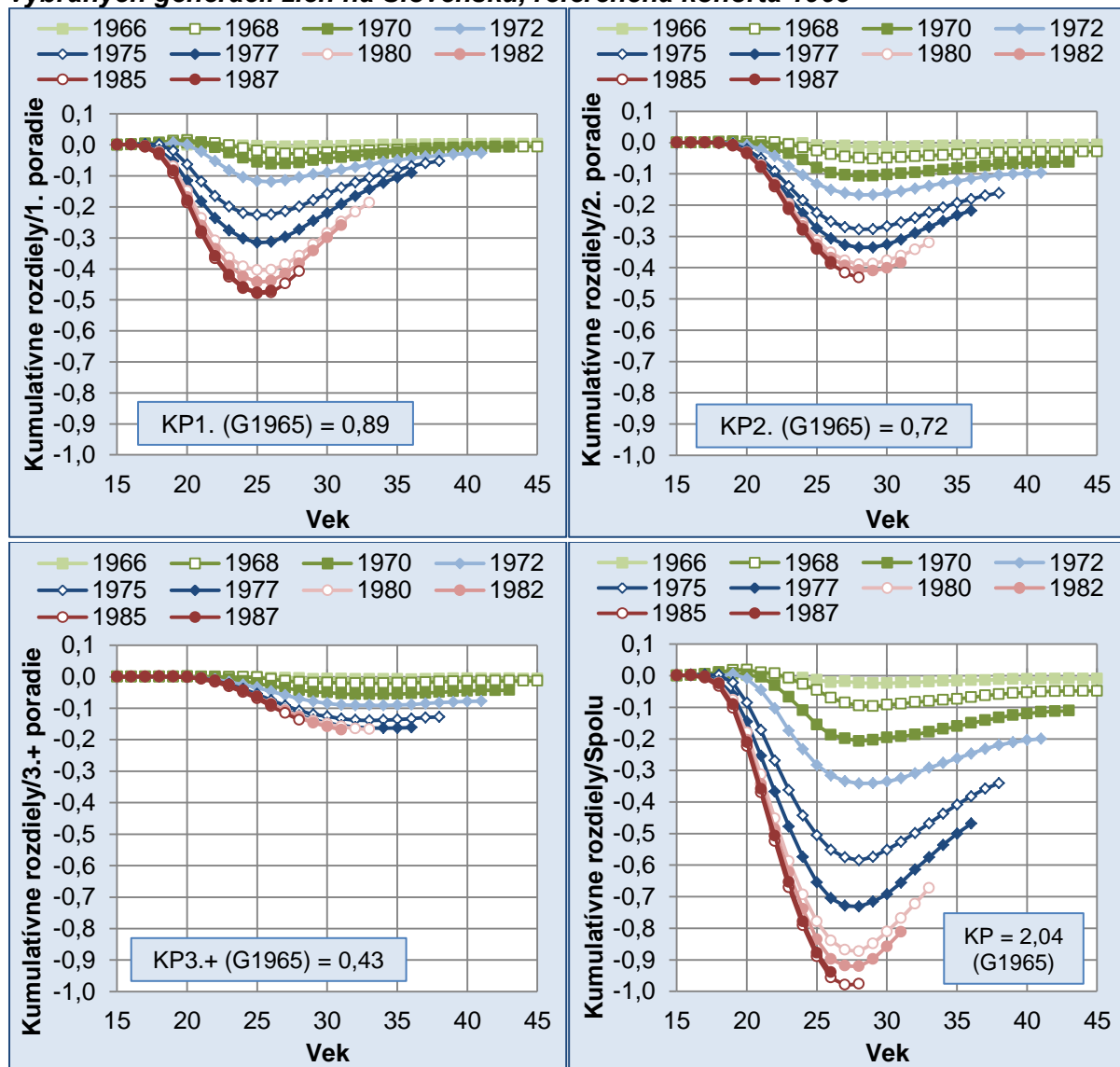
4. ODKLADANIE A REKUPERÁCIA PLODNOSTI V GENERAČNEJ PERSPEKTÍVE

Výsledná hodnota konečnej plodnosti v prípade, že pri nej môžeme pozorovať transformáciu plodnosti odkladaním, je podmienená na jednej strane celkovou úrovňou odkladania (tzv. hĺbkou dna) a na druhej strane mierou doháňania týchto v mladšom veku nezrealizovaných reprodukčných zámerov. Samotný proces odkladania však nemusí ovplyvniť len celkovú intenzitu konečnej plodnosti, ale aj výslednú štruktúru žien podľa parity na konci reprodukčného veku. Posúvanie vstupu do materstva a rodičovstva do vyššieho veku so sebou prináša riziko nenaplnenia všetkých reprodukčných zámerov. Tento predpoklad sa prejavil aj v našich empirických zisteniach. Proces starnutia plodnosti bude mať za následok, že značná časť druhých a predovšetkým tretích a ďalších detí sa v porovnaní s referenčnou kohortou nenarodí. Odkladanie prvého dieťaťa do vyššieho veku automaticky ovplyvňuje aj časovanie ďalších reprodukčných zámerov a odráža sa aj na celkovej intenzite ich doháňania. Okrem samotných rodičovských preferencií v konfrontácii s reálnymi možnosťami dôležitú úlohu zohrávajú aj biologické faktory. Predovšetkým vo veku nad 35 rokov sa výrazne znižuje šanca počať, donosiť a porodiť živé dieťa. Navyše hornú hranicu nelimitujú len biologické možnosti, ale je ukotvená aj v spoločenských normách, keď stať sa matkou, resp. porodiť druhé a ďalšie dieťa vo vyššom veku (napr. nad 40 rokov) nie je príliš žiaduce.

Detailný pohľad na priebeh odkladania, jeho úroveň, časovanie dna, ako aj následnú fázu rekuperácie s jej dynamikou a rozsahom v závislosti od poradia, veku a kohorty žien na Slovensku prezentuje séria grafov 7 – 10. Celkovo najväčší kumulatívny pokles miery generačnej plodnosti zaznamenávame pri deťoch prvého poradia. Ide o logický záver, keďže proces odkladania materstva a rodičovstva sa týka predovšetkým prvých detí. Graf 10 súčasne zachytáva aj postupné medzigeneračné prehlbovanie tejto fázy transformácie kohortovej plodnosti. Vzhľadom na vzdialenosti (v podobe kumulatívnych rozdielov generačnej plodnosti) medzi dnom jednotlivých kohort je zrejmé, že kým v generáciách z druhej polovice 60. rokov sa fáza odkladania prvého dieťaťa ešte tak výrazne nepresadila, u žien narodených v 70. rokoch identifikujeme medzigeneračne čoraz väčší príklon k odkladaniu. Navyše pri porovnaní s generáciami z 80. rokov je zrejmé, že práve ženy zo 70. rokov sa vyznačujú aj najvyššou dynamikou transformácie svojich vstupov do materstva. Prepad dna kumulatívnych rozdielov generačnej miery plodnosti sa opätovne pribrzdil v prípade kohort narodených v 80. rokoch a dokonca u žien z druhej polovice 80. rokov vidíme už medzigeneračnú stabilizáciu tohto procesu. Nepriamo to naznačuje aj vývoj prierezovej miery plodnosti v mladšom veku, kde už dlhšie pozorujeme výrazné zníženie dynamiky poklesu intenzity. Aj keď rozmer odkladania je u prvých detí najväčší, prvotná analýza rozsahu rekuperácie naznačuje, že aj úroveň doháňania tohto odloženého materského štartu by mala byť na Slovensku v porovnaní s ostatnými biologickými poradiami najvýraznejšia. Z pohľadu celkového zaznamenaného poklesu kumulatívnej generačnej miery plodnosti v porovnaní s kohortou 1965 je situácia u druhých detí v kohortách z 80. rokov len o niečo priaznivejšia. Kým u prvých detí v generácii 1987 miera odkladania dosahovala -0,48 dieťaťa, u druhých detí u žien narodených v prvej polovici 80. rokov

to bolo viac ako -0,4 dieťaťa na ženu (generácia 1985 posledné zaznamenané maximum dosiahla -0,43 dieťaťa na ženu, pričom ešte nevieme určiť, či ide o dno, alebo proces odkladania ešte bude ďalej prebiehať).

Grafy č. 7 – 10: Kumulatívne rozdiely generačnej miery plodnosti podľa veku a poradia vybraných generácií žien na Slovensku, referenčná kohorta 1965

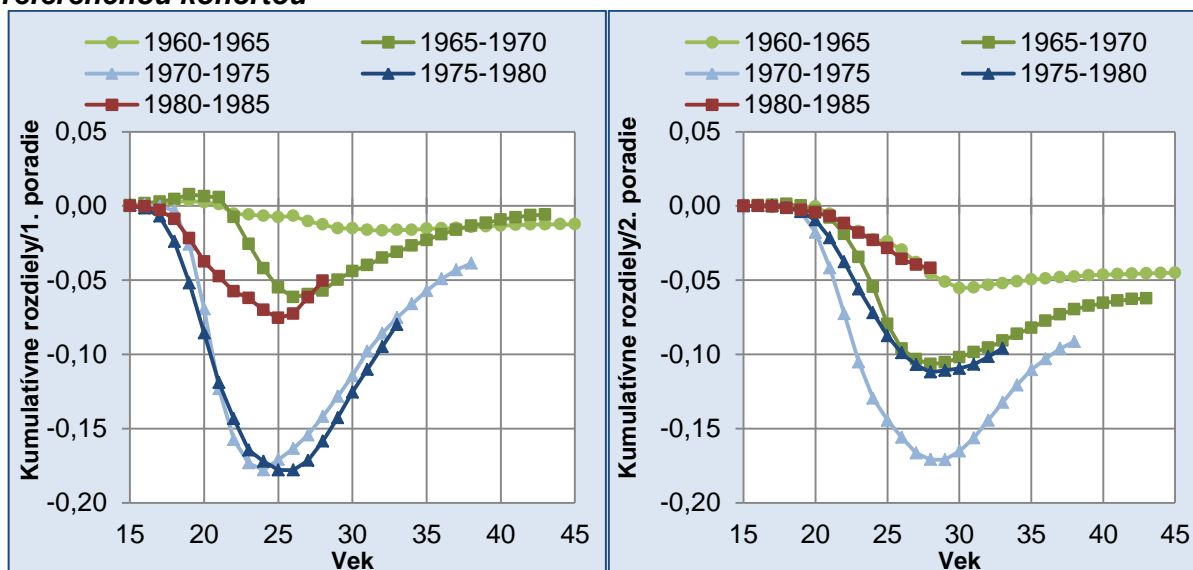
Zdroj údajov: HFD, ŠÚ SR, výpočty autora

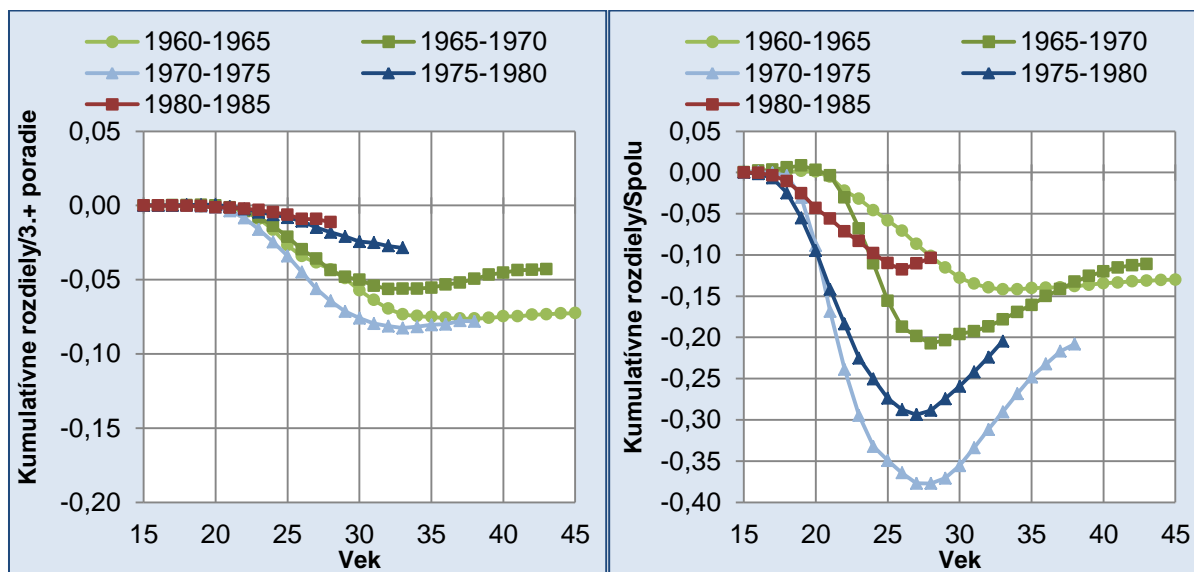
Zaujímavý je aj vývoj dna kumulatívnych absolútnych rozdielov v starších generáciách. Ako je zrejmé z porovnania grafov 7 a 8, úroveň odkladania rodania druhého dieťaťa tu dosahovala vyššie hodnoty, pričom tento stav vydržal až do kohort z prvej polovice 80. rokov. Na jednej strane tak časť žien narodených na konci 60. a najmä v prvej polovici 70. rokov odkladala svoj materský debut a na druhej strane časť žien sa už vo zvýšenej miere snažila oddialiť narodenie druhého dieťaťa. Táto dichotómia bola pravdepodobne podmienená predovšetkým špecifickou celospoločenskou situáciou, ktorá vznikla po roku 1989. Najmä zhoršenie životnej situácie (inflácia, nezamestnanosť, neistota na trhu práce, obmedzovanie pomoci prostredníctvom rôznych opatrení rodinnej a bytovej politiky) mohlo prispieť k stavu, keď ženy, ktoré sa už predtým stali matkami, v takýchto podmienkach radšej volili stratégiu odloženia ďalších reprodukčných zámerov. Podobne síce svoj rodičovský

debut začali odkladať aj bezdetné ženy, no tento model reprodukčného správania sa medzigeneračne presadzoval s dynamikou o niečo nižšou, ako bola intenzívnejšia reakcia žien s jedným dieťaťom na pomerne náhlu zmenu životných podmienok. Ak sa pozrieme na druhú fázu transformácie kohortovej plodnosti po dosiahnutí dna odkladania, už na prvý pohľad je zrejmé, že úroveň doháňania druhého pôrodu je výrazne nižšia, ako je to u prvých detí. Ešte nepriaznivejšia situácia je v prípade tretieho a ďalších pôrodov. Tu sú síce kumulatívne rozdiely medzigeneračne najnižšie, no po dosiahnutí dna odkladania fáza rekuperácie je v podstate zanedbateľná.

Medzigeneračnú dynamiku odkladania a rekuperácie kohortovej plodnosti najlepšie vystihujú nasledujúce grafy 11 – 14. Na rozdiel od predchádzajúceho prístupu, kde sme kumulatívnu mieru kohortovej plodnosti vzťahovali na jednu referenčnú, v tomto prípade je orientačná generácia pohyblivá a je ňou vždy predchádzajúca sledovaná kohorta. Ako už bolo možné čiastočne vidieť predtým, jednoznačne najväčšia dynamika zmien plodnosti postihla ženy narodené v prvej a u detí prvého poradia aj v druhej polovici 70. rokov. Aj tieto výsledky poukázali na rozdiel v úrovni odkladania medzi deťmi prvého a druhého poradia, pričom špecifickou bola najmä situácia žien z prvej polovice 70. rokov. Okrem toho hlbšia analýza potvrdila aj medzigeneračné prehlbovanie procesu odkladania, no to platilo len do kohort z polovice 70. rokov. V mladších generáciách sme, naopak, už svedkami poklesu dynamiky odkladania.

Grafy č. 11 – 14: Kumulatívne rozdiely generáčnej miery plodnosti podľa veku a poradia vybraných generácií žien na Slovensku v porovnaní s pohyblivou referenčnou kohortou

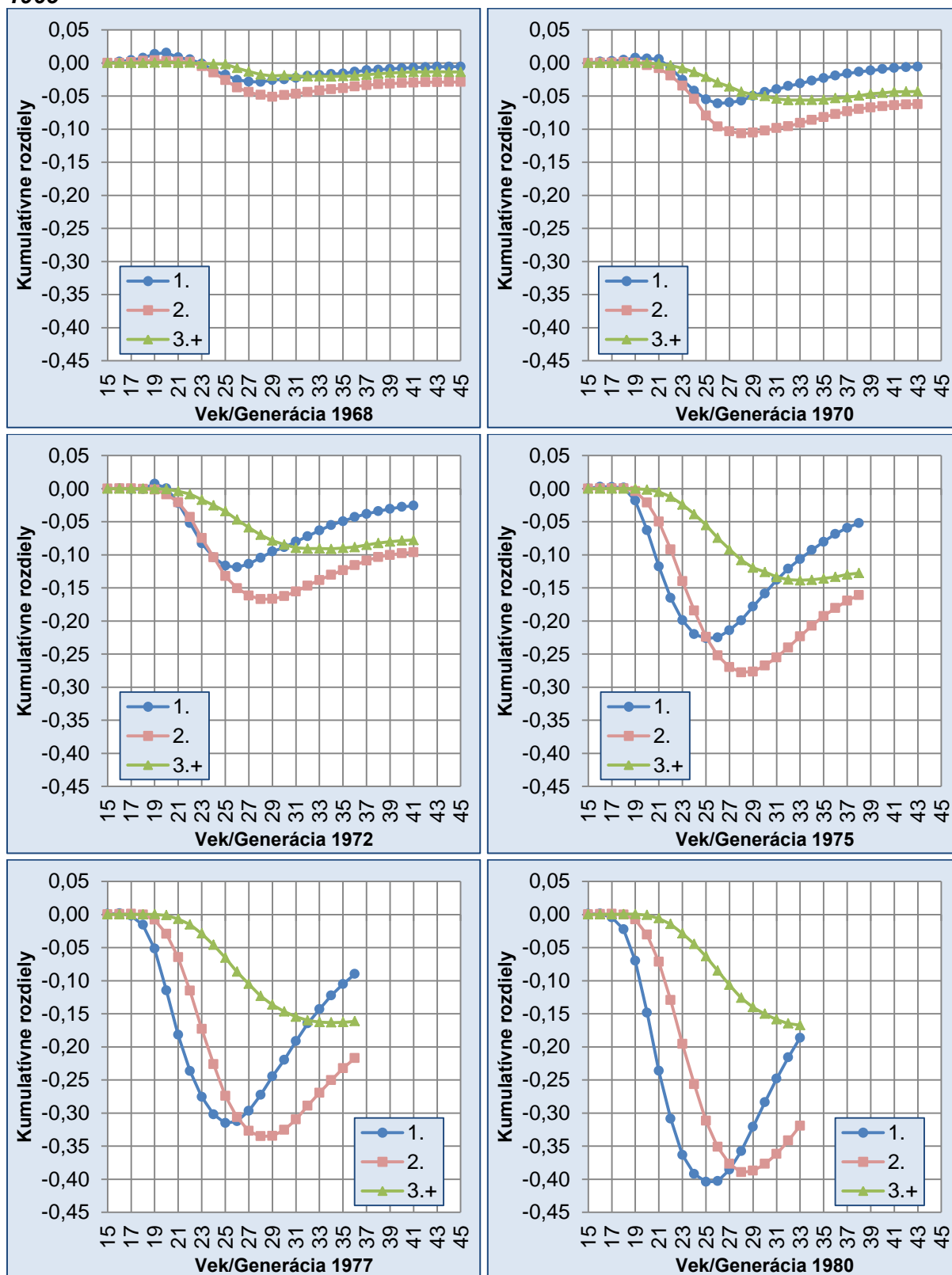

Zdroj údajov: HFD, ŠÚ SR, výpočty autora

Transformácia plodnosti z generáčného pohľadu sa na Slovensku vyznačuje pomerne výraznými rozdielmi vo vývoji, dynamike a samotnom rozsahu odkladania a následnej rekuperácie v závislosti od veku a biologického poradia. Veľmi dôležité informácie nám prináša podrobná analýza priebehu oboch fáz transformácie podľa veku a poradia vybraných kohort (1968, 1970, 1972, 1975, 1977, 1980). Na jednej strane ilustrujú postupné medzigeneračné prehlbovanie zmien plodnosti a na druhej strane tiež plasticky opisujú určité vnútorné štrukturálne rozdiely. Ako je zrejmé z nasledujúcej série grafov 15 – 20, v podstate až do generácie 1980 platilo, že celková úroveň odkladania druhého dieťaťa bola vyššia, ako to bolo v prípade detí prvého poradia. Celkovo najväčšie rozdiely medzi mierou odkladania prvého a druhého dieťaťa (v ich prospech) nachádzame u žien narodených v rokoch 1972 – 1975. Smerom k mladším kohortám sa model odkladania prvého dieťaťa začal viac presadzovať, no prvýkrát až v generácii 1980 sme svedkami, že úroveň odkladania vstupu do materstva a rodičovstva prevýšila intenzitu, s akou ženy odkladali narodenie druhého dieťaťa.

Grafy č. 15 – 20: Kumulatívne rozdiely generáčnej miery plodnosti podľa veku a poradia vybraných generácií žien na Slovensku v porovnaní s referenčnou kohortou 1965

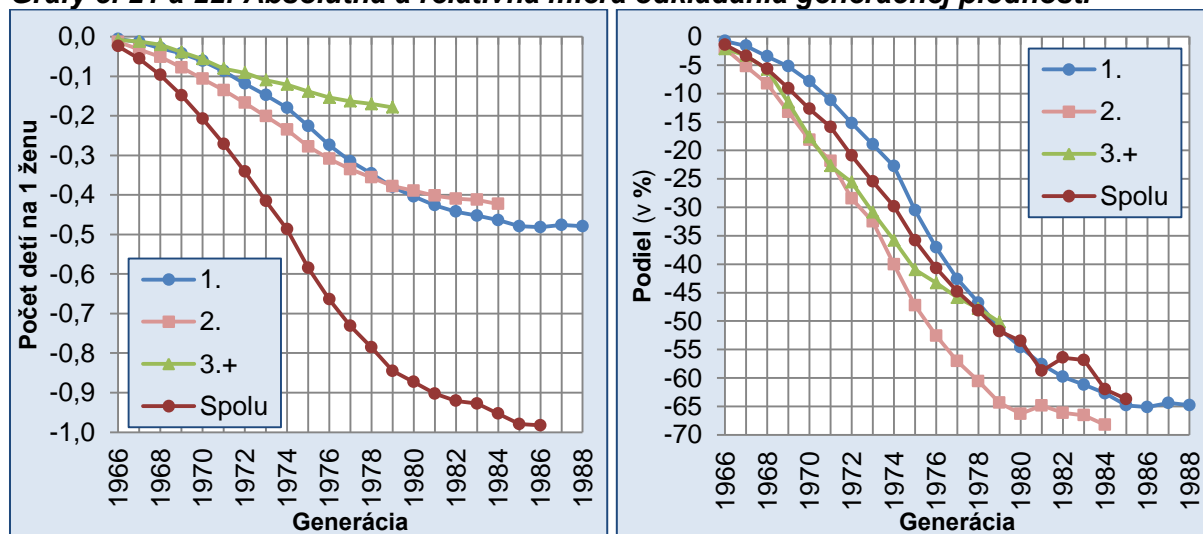

Zdroj údajov: HFD, ŠÚ SR, výpočty autora

V prípade prvého dieťaťa vo všetkých sledovaných generáciách identifikujeme pomerne výraznú rekuperačnú fázu po dosiahnutí veku maximálnej úrovne odkladania. Doháňanie druhého dieťaťa už takou intenzitou nedisponuje. Napokon rodenie detí tretieho a ďalšieho poradia sa síce vyznačuje najnižšou úrovňou odkladania (pretože celková úroveň kohortovej plodnosti bola relatívne nízka už v referenčnej kohorte), ale úroveň následnej rekuperácie naznačuje, že len veľmi malá časť odložených tretích a ďalších detí sa skutočne narodí. Je zrejmé, že dominantné postavenie z pohľadu odkladania má v medzigeneračnom pohľade rodenie prvého dieťaťa, ale celkový pokles konečnej plodnosti na Slovensku bude saturovaný predovšetkým obmedzenou rekuperáciou rodenia druhého dieťaťa a tiež veľmi nízkou rekuperáciou tretieho a ďalších detí vo vyššom veku.

Ešte lepšie rozmer odkladania medzi jednotlivými poradiami vyjadruje absolútny a percentuálny pokles konečnej plodnosti do veku, keď odkladanie dosiahlo maximum (dno). Získané výsledky jednoznačne potvrdili jednak medzigeneračné prehlbovanie zaostávania realizovanej plodnosti mladších kohort a tým prehlbovanie dna, a to pri všetkých poradiach, a to najmä u žien narodených v 70. rokoch. Súčasne však bol verifikovaný predpoklad o klesajúcej dynamike odkladania. V prípade prvých detí u posledných štyroch sledovaných kohort (1985 – 1988) už dokonca identifikujeme medzigeneračnú stabilitu maximálnej úrovne odkladania, a teda stabilizáciu modelu reprodukcie v primárnej fáze. Vzhľadom na tieto zistenia však môžeme predpokladať, že postupne dôjde k stabilizácii aj pri druhom a ďalších deťoch. Úroveň odkladania prvého dieťaťa v absolútnom vyjadrení tak dosahuje u žien narodených v rokoch 1985 – 1988 takmer pol dieťaťa. Približne o 0,4 druhého dieťaťa menej sa narodilo ženám z kohort 1980 – 1984 a o necelých 0,2 dieťaťa tretieho a ďalších poradi majú konečnú plodnosť nižšiu ženy narodené na konci 70. rokov. Celková úroveň odkladania sa v generáciách z polovice 80. rokov dostala až takmer na hranicu jedného dieťaťa. Okrem týchto informácií analýza potvrdila aj výrazne vyššiu mieru odkladania detí druhého poradia, a to až do kohort z konca 70. rokov. V relatívnom vyjadrení má však odkladanie druhého dieťaťa dlhodobo na Slovensku dominantnú pozíciu a u žien narodených v prvej polovici 80. rokov dokonca už dosahuje 65 % z úrovne plodnosti orientačnej kohorty.

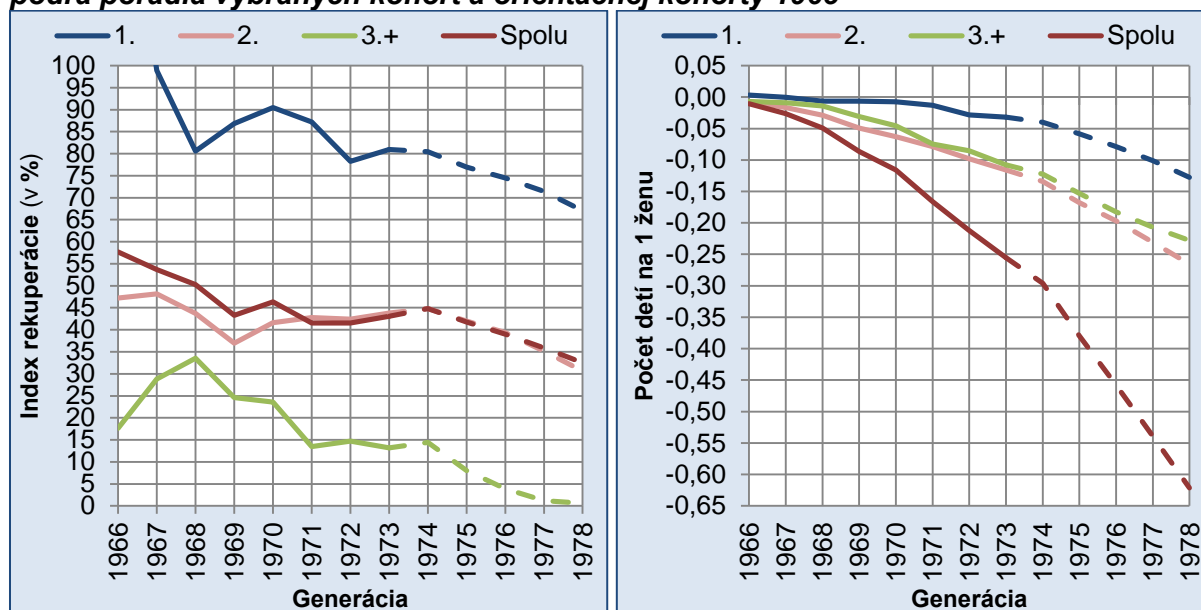
Grafy č. 21 a 22: Absolútna a relatívna miera odkladania generačnej plodnosti

Zdroj údajov: HFD, ŠÚ SR, výpočty autora

Intenzitu, s akou sa odkladané pôrody detí jednotlivých poradií dobiehajú vo vyššom veku, zobrazuje graf 23. V prípade žien narodených na začiatku 70. rokov môžeme ešte očakávať mierny nárast, keďže majú pred sebou ešte pár rokov z reprodukčného obdobia. V súlade s nízkou intenzitou plodnosti vo veku nad 40 rokov je však zrejmé, že pôjde len o minimálne zmeny. Úroveň indexu rekuperácie potvrdzuje, že odkladanie prvého dieťaťa je z generačného pohľadu na Slovensku do značnej miery nahradené následným pomerne výrazným dobiehaním vo vyššom veku. V generáciách 1968 – 1973 sa index rekuperácie detí prvého poradia pohyboval na hranici 75 – 90 %.

Grafy č. 23 a 24: Index rekuperácie a celkový rozdiel v úrovni konečnej plodnosti podľa poradia vybraných kohort a orientačnej kohorty 1965

Zdroj údajov: HFD, ŠÚ SR, výpočty autora

V mladších generáciách je ešte predčasné hodnotiť úroveň rekuperácie. Zdá sa však, že budeme svedkami jej mierneho poklesu oproti predchádzajúcim hodnotám. Napriek tomu aj v ich prípade platí, že väčšinu vstupov do materstva a rodičovstva sa podarí napokon zrealizovať. Nárast bezdetnosti preto nepredstavuje a ani nebude predstavovať z pohľadu vývoja konečnej plodnosti taký závažný problém, akým je nesporne veľmi nízka rekuperácia druhého a ďalších detí. Úroveň indexu rekuperácie druhého dieťaťa sa v kohortách zo 70. rokov pohybovala na hranici 40 – 45 %. Ešte nižšiu mieru doháňania pozorujeme u tretieho a ďalších detí, keď ženám narodeným v prvej polovici 70. rokov sa narodilo len jedno z ôsmich odložených detí danej parity. Výsledkom úrovne odkladania a nadväzujúcej rekuperácie bude konečná plodnosť ako reálny priemerný počet detí, ktoré sa narodili jednej žene počas jej reprodukčného obdobia. Kým v referenčnej kohorte 1965 ešte na jednu ženu pripadalo niečo viac ako dve deti, ženy z prvej polovice 70. rokov budú mať menej ako 1,8 dieťaťa. Zatiaľ čo rozdiel v intenzite rodenia prvého dieťaťa je najmä vďaka vysokej rekuperácii minimálny, hlavný podiel na klesajúcej konečnej plodnosti zohrá nízke doháňanie druhého a ďalších detí. Táto skutočnosť bude platiť ešte v oveľa väčšej miere u žien z mladších kohort. V ich prípade je však otázna aj úroveň plodnosti prvého poradia. Na výslednú hodnotu konečnej plodnosti si však v prípade žien narodených v druhej polovici 70. rokov budeme musieť ešte počkať. Isté však je, že časy, keď Slovensko patrilo v európskom priestore k populáciám s najvyššou

plodnosťou, sú dávno preč a vývoj v najbližšom čase takmer určite neprinesie žiadne zvrátenie tejto situácie. Dve deti pripadajúce na ženu sú tak aj z generačného pohľadu minulosťou a ako neudržateľnou sa javí aj úroveň 1,8 dieťaťa na ženu. Ako najreálnejšiu úroveň konečnej plodnosti po ukončení tranzície plodnosti odkladaním vidíme postupný medzigeneračný pokles a následnú stabilizáciu na hranici 1,5 – 1,6 dieťaťa na ženu, čím sa opätovne longitudinálne indikátory priblížia predpokladanej hodnote prierezových ukazovateľov.

5. ZÁVER

Odkladanie rodenia detí a najmä prvého dieťaťa do vyššieho veku ako súčasť celkovej premeny konceptu životnej dráhy a jej jednotlivých tranzícií predstavuje na Slovensku z pohľadu reprodukčného správania v poslednom štvrtstoročí dominantný trend. Dokazujú to nielen prierezové indikátory, ale tento jav bol potvrdený aj na generačnej úrovni. Samotný proces tranzície plodnosti odkladaním je v slovenských podmienkach nesporne historicky jedinečný, do značnej miery kopírujúci hlavné trendy vo všetkých vyspelých krajinách a z nášho pohľadu aj jav za normálnych okolností nezvratný. Starý model reprodukčného správania v nových spoločenských a ekonomických podmienkach nenašiel uplatnenie a nový model sa postupne ešte len konštituuje. Navyše sa ukazuje, že sme a budeme svedkami značnej heterogenizácie, pluralizácie časovania, usporiadania a samotnej obsahovej náplne sekvencií životnej dráhy, čo so sebou prináša aj postupné presadzovanie nie jedného, ale viacerých modelov reprodukcie [bližšie pozri napr. 10].

Proces transformácie plodnosti odkladaním sa v slovenskom prostredí začal u žien narodených v druhej polovici 60. rokov, no až ženy z kohorty zo 70. rokov boli poznačené výraznou a postupne sa medzigeneračne prehĺbujúcou dynamikou tohto procesu. Naopak, u žien narodených v prvej polovici 80. rokov už vidíme pokles tejto dynamiky, fáza odkladania sa tak postupne uzatvára a v mladších vekových skupinách dochádza už k určitej kryštalizácii reprodukcie. Zaujímavosťou je, že úroveň odkladania u žien narodených v prvej polovici 70. rokov bola vyššia pri deťoch druhého poradia. Táto skutočnosť s najväčšou pravdepodobnosťou svedčí o postupnom prerode reprodukcie naprieč kohortami a predovšetkým o vplyve rôznych nepriaznivých externých faktorov (zhoršenie životnej úrovne, nepriaznivá situácia na trhu práce, inflácia a pod.), ktoré v 90. rokoch výraznejšie zasiahli do rozhodnutia žien mať druhé dieťa. Až ženy narodené v 80. rokoch sa vyznačujú najväčšou mierou odkladania prvého dieťaťa. Výsledky našej analýzy tiež ukázali, že aj keď v najväčšej miere sa odkladá najmä vstup do materstva a rodičovstva, tieto reprodukčné zámery sú a budú vo väčšine prípadov vo vyššom veku napokon rekuperované. Naopak, na celkovú úroveň konečnej plodnosti bude mať predovšetkým vplyv nízka intenzita, s akou sa vo vyššom veku rodia jednotlivým kohortám žien deti druhého a najmä tretieho poradia. Okrem celkového priemerného počtu detí na ženu, ktorý už v generáciách z prvej polovice 70. rokov určite klesne na hranicu a možno aj pod hranicu 1,8 dieťaťa na ženu, budeme svedkami pomerne výraznej premeny aj v štruktúre žien podľa počtu narodených detí. Odrazí sa to, samozrejme, aj na charaktere a najmä veľkosti rodín na Slovensku, pričom môžeme jednoznačne očakávať nárast váhy žien a rodín len s jedným dieťaťom predovšetkým na úkor dvojdetného modelu, ako aj určité zvýšenie podielu bezdetných žien. Vzhľadom na úroveň rekuperácie je však zrejmé, že váha žien, ktoré ani raz nevstúpia do materstva a rodičovstva, nebude ani zďaleka taká významná, ako signalizovali prierezové ukazovatele plodnosti prvého poradia.

Na definitívne potvrdenie (alebo vyvrátenie) týchto záverov a nastúpených trendov v prípade mladších generácií (z druhej polovice 70. a zo začiatku 80. rokov) si budeme musieť ešte pár rokov počkať, keď ženy z príslušných kohort dosiahnu koniec svojho reprodukčného obdobia (prípadne aspoň vek 40 rokov). Nepredpokladáme však, že by najbližšie obdobie mohlo nejako výraznejšie ovplyvniť tieto načrtnuté posuny, a tým aj predpokladanú výslednú realizovanú plodnosť, ako aj štruktúru žien podľa parity. Na druhej strane, kým úroveň odkladania s najväčšou pravdepodobnosťou dosiahla v mladšom veku už svoje maximum, intenzita, s akou budú tieto „chýbajúce“ deti nahrádzané vo vyššom veku, skrýva v sebe určitú dávku neistoty. Práve tento faktor tak bude zohrávať kľúčovú úlohu pre charakter a samotnú intenzitu realizovanej plodnosti žien narodených v druhej polovici 70. a v prvej polovici 80. rokov na Slovensku.

Príspevok je čiastkovým výsledkom projektu VEGA č. 1/0026/14 Transformácia plodnosti žien Slovenska v 20. a na začiatku 21. storočia a jej prognóza do roku 2050 a výstupom z projektu APVV č. 0018-12 Humánnogeografické a demografické interakcie, uzly a kontradikcie v časopriestorovej sieti.

LITERATÚRA

- [1] FREJKA, T. – CALOT G.: Cohort reproductive patterns in low fertility countries. In: Population and Development Review, 2001, č. 1, s. 103 – 132.
- [2] FREJKA, T. – SARDON, J.-P.: Childbearing trends and prospects in low fertility countries: A cohort analysis. In: European Studies of Population, 13. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2004. ISBN 1-4020-2457-6.
- [3] FREJKA, T. – SARDON J.-P.: Cohort birth order, parity progression ratio and parity distribution trends in developed countries. In: Demographic Research, 2007, č. 16, s. 315 – 374.
- [4] HAŠKOVÁ, H.: Zkoumání bezdětnosti, jejího růstu a s ním souvisejících sociodemografických jevů v české společnosti v kontextu zemí střední a východní Evropy. In: Hašková, H. (ed.): Fenomén bezdětnosti v sociologické a demografické perspektivě. Sociologické studie, 4. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2006, s. 22 – 58. ISBN 80-7330-092-3.
- [5] LESTHAEGHE, R.: Postponement and recuperation: Recent fertility trends and forecasts in six Western European countries. Paper presented at the IUSSP Seminar International perspectives on low fertility: Trends, theories and policies. Tokyo, 21 – 23 March 2001.
- [6] LESTHAEGHE, R. – SURKYN, J.: New Forms of Households Formation in Central and Eastern Europe: Are they Related to Newly Emerging Value Orientations? In: Economic Survey of Europe. 2002, č. 1, s. 197 – 216. ISBN 92-1-1116803-1.
- [7] PHILIPOV, D.: Fertility in Times of Discountinuous Societal Change. In: Kotowska, I. – Józwiak, J. (eds.): Population of Central and Eastern Europe. Challenges and Opportunities. Warsaw: Statistical Publishing Establishment, 2003, s. 665 – 689.
- [8] POTANČOKOVÁ, M.: Zmena prokreatívneho správania slovenských žien po roku 1990 v transverzálnom a longitudinálnom pohľade. In: Demografie, 2004, č. 3, s. 77 – 185.
- [9] POTANČOKOVÁ, M.: Plodnosť žien na Slovensku v období rokov 1950 – 2007 v generačnom pohľade. Bratislava: INFOSTAT, 2008. ISBN 978-80-89398-04-1.

- [10] POTANČOKOVÁ, M.: Rodina a životné dráhy mladých dospelých. In: Krivý, V. (ed.): Ako sa mení slovenská spoločnosť. Bratislava: Sociologický ústav SAV, 2013, s. 89 – 127. ISBN 978-80-85544-82-4.
- [11] POTANČOKOVÁ, M. – VAŇO, B. – PILINSKÁ, V. – JURČOVÁ, D.: Slovakia: Fertility between tradition and modernity. In: Frejka, T. – Hoem, I. – Sobotka, T. – Toulemon, L. (eds.): Childbearing trends and policies in Europe. Demographic research, Special collection, 2008, č. 7, s. 973 – 1018.
- [12] SOBOTKA, T.: Změny v časování mateřství a pokles plodnosti v České republice v 90. letech. In: Demografie, 2003, č. 2, s. 77 – 87.
- [13] SOBOTKA, T.: Postponement of Childbearing and Low Fertility in Europe. Amsterdam: Dutch University Press, 2004. ISBN 90-3619-102- 5.
- [14] SOBOTKA, T. – ZEMAN, K. – LESTHAEGHE, R. – FREJKA, T.: Postponement and recuperation in cohort fertility: New analytical and projection methods and their application. In: European Demographic Research Papers 2-2011. Vienna: Vienna Institute of Demography, 2011. 86 pp.
- [15] SOBOTKA, T. – ZEMAN, K. – LESTHAEGHE, R. – FREJKA, T. – NEELS, K.: Postponement and Recuperation in Cohort Fertility: Austria, Germany and Switzerland in a European Context. In: Comparative Population Studies – Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft. Vol 36, 2011, No 2-3, pp. 417 – 452.

RESUMÉ

V našej štúdií sme analyzovali vývoj generačnej plodnosti na Slovensku s dôrazom na zmeny v posledných dvoch desaťročiach. Zamerali sme sa najmä na proces odkladania a rekuperácie použitím modelu orientačnej kohorty. Ako referenčnú generáciu sme pritom vybrali takú kohortu, u ktorej ako prvej sa začal prejavovať sústavný nárast priemerného veku pri prvom pôrode, ktorý pretrvával najmenej päť ďalších generácií.

Odkladanie v tomto význame sa chápe ako pokles plodnosti v každom mladšom veku, keď sa plodnosť znižuje v porovnaní s orientačnou kohortou. Na druhej strane rekuperácia predstavuje fázu nárastu plodnosti vo všetkých starších vekových skupinách, keď dochádza k jej zvyšovaniu.

Je zrejmé, že proces odkladania plodnosti do vyššieho veku na Slovensku začal byť viac viditeľný medzi generáciami z prvej polovice 70. rokov. Úroveň následnej rekuperácie úzko súvisela s poradím pôrodu. Naša analýza ukázala skorší pokles s relatívne silnejšou rekuperáciou prvého pôrodu a neskorší pokles s jednoznačne nižšou úrovňou rekuperácie druhého a ďalších pôrodov. Zdá sa, že odloženie rodenia časti druhých a najmä tretích a ďalších detí bude mať v prípade mladších generácií trvalý charakter. Dominantné postavenie v procese transformácie plodnosti v generačnej perspektíve má síce odkladanie prvého dieťaťa, ale výsledný pokles hodnôt konečnej plodnosti bude saturovaný predovšetkým nízkou mierou doháňania rodenia druhého a ďalších detí. Generácie žien narodených v 70. rokoch, predovšetkým v ich druhej polovici, sú poznačené intenzívnym poklesom generačnej miery plodnosti v mladšom veku s medzigeneračne rastúcim rozdielom v porovnaní s orientačnou kohortou. U žien narodených v 80. rokoch sa dynamika medzigeneračného šírenia odkladania plodnosti už prejavuje vo výrazne menšej miere.

Transformácia generačnej plodnosti žien narodených v 70. a 80. rokoch poukazuje na možnosť, že konečná plodnosť týchto žien bude výrazne nižšia a váha žien s jedným dieťaťom, prípadne bezdetných žien vzrastie.

RESUME

We analyzed in our study the cohort fertility development in Slovakia with emphasis on changes over the last two decades. We focused on the process of postponement and recuperation using the benchmark model. For the reference generation we have chosen, a cohort which was the first to experience an increase in the mean age at first birth that continued at least for the next five cohorts.

The postponement in this sense represents a fertility decline in all the younger age groups when fertility has been reduced in comparison with the orientation cohort. On the other hand, recuperation means fertility increases in all the older age groups when fertility tends to increase.

It is clear that in Slovakia, the process of fertility postponement into the late 20s or 30s started to be much more obvious among the cohorts in the first half of 1970s. The subsequent fertility recuperation level differs widely by birth order. Our analysis has showed an earlier decline with a relatively strong recuperation of first births and a later decline with a significantly lower level of recuperation in the second and higher-order. It seems that the decline in the second and mainly in the third and higher-order births will be long-lasting among the young generation. However in the generational perspective, the fertility postponement has a dominant position, but the final overall decline of the cohort fertility will be saturated by low recuperation of the second and higher-order births. The cohorts of women born in the 1970s and especially in second half of the 70's are characterized by an intensive decline of fertility rate at younger ages with intergenerational increase the size of the orientation cohort. In a cohort of women born in 1980s, the dynamics of intergenerational dissemination of the postponement process was less manifested. The transformation of cohort fertility of women born in the 1970s and 1980s indicates that their completed fertility will be considerably lower and the proportion of childless women and women with one child will increase.

PROFESIJNÝ ŽIVOTOPIS

RNDr. Branislav Šprocha, PhD., absolvoval magisterské štúdium na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe v odbore demografia a demogeografia (2006). V roku 2011 ukončil doktorandské štúdium v programe demografia. Od roku 2007 je vedeckovýskumným pracovníkom Inštitútu informatiky a štatistiky vo Výskumnom demografickom centre v Bratislave a od roku 2009 vedeckým pracovníkom Prognostického ústavu Slovenskej akadémie vied. V oblasti demografie sa špecializuje na problematiku sobášnosti a rozvodovosti, populačného vývoja a jeho vplyvu na spoločnosť. Okrem toho sa venuje analýze vybraných populačných štruktúr, reprodukčného správania rómskeho obyvateľstva na Slovensku a problematike populačného prognózovania.

KONTAKT

branislav.sprocha@gmail.com